

Grepl, Miroslav; Lamprecht, Arnošt

K otázce syntaktické klasifikace slovních druhů

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1959, vol. 8, iss. A7, pp. [31]-36

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100259>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

M. GREPL — A. LAMPRECHT

K OTÁZCE SYNTAKTICKÉ KLASIFIKACE SLOVNÍCH DRUHŮ¹

1. V souvislosti s rozvojem syntaktického bádání se dostává i u nás do popředí otázka syntaktické (funkční) klasifikace slovních druhů.

Syntaktické kritérium bylo zdůrazněno zejména při vymezování tzv. predikativa² a uplatňuje se velkou měrou také při klasifikaci neohebných slovních druhů.³ U jiných slovních druhů se však dosud většinou zůstává u dosavadních kritérií sémanticko-morfologických.

V našem diskusním příspěvku se pokoušíme ukázat, do jaké míry je uplatnění syntaktického hlediska jako základního třídícího principu v souladu s celkovou morfologickou strukturou (typem) češtiny.

2. Syntaktické kritérium vychází ze základní funkce slova ve větě. Podívejme se nejprve, jak by vypadala klasifikace slovních druhů v češtině, kdybychom tohoto kritéria použili důsledně.

Podmět a předmět jsou základní funkce všech substantiv, substantivních zájmen a substantivisovaných adjektiv. Z hlediska syntaktického je to tedy jeden slovní druh, kterému se i v našich mluvnicích dostalo souhrnného názvu *syntaktické substantivum*. Funkčnímu zřeteli by však možná lépe odpovídal cizí termín *subjektiv-objektiv*.

V úkonu přísudku stávají jednak určitá slovesa, jednak tzv. predikativa. (Např. *je mi smutno; je deštivo, blátivo* apod.) Všechna tato přísudková slova bychom mohli z funkčního hlediska nazývat *predikativ*.

Predikativní funkci mohou ovšem plnit i jiné slovní druhy, např. substantiva, adjektiva i příslovce. Avšak jednak není predikativní funkce těchto slov primární, jednak se v češtině v platnosti přísudkové verbalisují pomocí spony, která vyjadřuje nutné kongruenční i vlastní kategorie slovesa. Sponově jmenné přísudky odpovídají tak plně přísudkům vyjádřeným určitým tvarem slovesným. (Paralela se slovesem je navíc podtržena ještě tím, že lze od nich tvořit i infinitiv: *být nemocen je nepříjemné; být učitelem je radostné povolání* aj.)

Přívlastek je základní funkce adjektiva, adjektivních zájmen a číslovek. Mohli bychom tento slovní druh nazvat *atributiv*. V našich mluvnicích se žvítá termín syntaktické adjektivum.

V platnosti příslovečného určení stává adverbium. Z funkčního hlediska bylo by však třeba zařadit sem i tzv. nesyntaktické pády prosté a předložkové. Nejsou totiž jenom formálním prostředkem k realizaci syntaktických vztahů jako pády syntaktické, nýbrž jsou z hlediska skladebného autonomní, neřízené ani slovesem ani jménem. Jejich užití je motivováno sémanticky. Mají proto zřejmou povahu syntaktického příslovce. Dobře to ukazuje srovnání. Ve spojení *kroutití hlavou* je instrumentál řízen slovesem; je tu tedy především formálním prostředkem

k realizaci determináčního vztahu objektového. Ve spojení *mluviti telefonem* má však instrumentál postavení na slovese nezávislé, autonomní. Jeho užití je v tomto případě dáno potřebou vyjádřit příslovecný význam nástrojový. Po stránce funkční běží tedy o syntaktické příslovce. Autonomnost instrumentálu ve spojení *mluviti telefonem* zřetelně vyplývá z toho, že se dá v témž významu (nástrojovém) nahradit pádem předložkovým — *po telefonu* nebo skutečným adverbium — *telefonicky*. U pádu syntaktického však podobná záměna zpravidla možná není.

Príslovecná povaha nesyntaktických pádů prostých a zvláště předložkových, projevující se jak po stránce sémantické, tak i syntaktické, odráží se zřetelně také v plánu morfologickém, a to v tendenci po ustrnutí. Dokazuje to celá řada nových příslovcí, vzniklých ustrnutím pádů prostých nebo předložkových, hojně příslovecné spřežky a příslovecné výrazy typu *v noci*, *v zimě*, *v létě*, které jsou skutečnými adverbii, i když je dosud nepíšeme dohromady. Tendence ustrnout se projevuje i tak, že se předložkový výraz vymyká z paradigmatu daného substantiva a zachovává si starší podobu: *rok*, *roku* × *do roka*; *den*, *o dni* × *ve dne*. Jiným projevem morfologické adverbialisace předložkových výrazů je např. fakt, že se v nich stylisticky nepříznakově uchovaly některé předložky v takových spojeních, která jako živá, aktuální dnes už vůbec nejsou možná. Např. předložka *v* s akusativem v časových výrazech typu *v neděli*, *v sobotu*, *ve středu* apod.

Syntaktická příslovce bychom mohli z funkčního hlediska nazývat souhrnně latinským termínem *adpredikativ*.

Z tradičních adverbii patří ovšem do slovního druhu syntaktických příslovcí jen tzv. adverbia vlastní, tj. taková, která vyjadřují okolnosti místní (*doma*, *venku*...), časové (*dnes*, *letos*, *loni*...) a způsobové (*dobře*, *rychle*; *bosky*; *koňmo*...).

Stavová příslovce (*smutno*, *blátivo*) náležejí podle své základní syntaktické funkce k predikativům.

Tzv. modální (větná) příslovce (*snad*, *asi*, *patrně*...) sice do věty patří, nejsou však větným členem. Mají v podstatě úkol služební, modifikují modalitu predikačního jádra.

Přítakací a popírací adverbia typu *ano*, *ne* se pak vůbec do věty nezařazují ani jako větný člen ani jako jiná část věty. Z hlediska syntaktického se chovají jako věty.

Ostatní tradiční slovní druhy nefungují ve větě jako větný člen. Jsou z hlediska větné stavby důležité jen po stránce výrazové; mají tedy v podstatě služební úkon. Lze je souhrnně nazývat slova služební, cizím termínem pak obecně *partikule*.⁴

Jeich další funkční analýza pak ukazuje, že se rozpadají na dvě skupiny:

A. Slova spojovací. Nejsou větným členem, nýbrž slouží ke spojování větných členů, tj. k realizaci syntaktických vztahů mezi nimi. Patří sem jednak *spojky*, jednak *předložky*.

B. Slova postoje. Nejsou větným členem, nýbrž slouží k vyjádření různého postoje mluvčího k obsahu sdělení. Podle toho je lze dále dělit na:

1) *Slova citová*. Vyjadřují citové hodnocení, citový postoj mluvčího k obsahu sdělení. Např. však *jsem si to hned myslél!*; *ono, to přší*; *že si to nevezmeš!?*; *když on to špatně zařídíl* apod.

2) *Slova modální* (modální příslovce). Slouží k vyjádření modalitu predikačního jádra. (*Snad*, *asi*, *patrně*, *možná* apod.).

3) *Slova hodnotící*. Mluví jimi subjektivně hodnotí modalitu predikačního jádra. Jsou to prostředky tzv. subjektivní modalitu. Např.: *naštěstí*, *na neštěstí*,

bohužel... Zachovávají si však dosud silně povahu větnou (parenthetickou).

Z klasifikace slovních druhů podle syntaktického kritéria se vymykají *citoslovce*. Nebývají totiž zpravidla větným členem a ani jinak se do věty nezařazují. Mají po stránce syntaktické vždy sama větnou povahu. K nim se po této stránce řadí *vokativy* a tzv. *přítakací* a *popírací* příslovce.

Ve zvláštních případech mohou ovšem partikule a citoslovce plnit úkol větných členů. Vždy však při tom nabývají syntaktické povahy toho slovního druhu, jehož funkci zastávají. Např.: *z kouta se ozvalo táhlé au; v těchto větech se klade odporovací ale* apod.

3. Třídění slov podle syntaktického zřetele má některé nepochybné přednosti. V oblasti syntaxe přispívá vydatně k řešení otázky teorie větných členů a jejich klasifikace. Pokud běží o neohebné slovní druhy, zůstává syntaktický zřetel často jediným kritériem pro jejich slovně druhové zařazení. Srovnej např.: *stojí blízko* (= příslovce) // *stojí blízko něho* (= předložka); *zpívá pěkně* (= příslovce) // *je pěkně* (= predikativ); *však já tam příjdu* (= citové slovo) // *pozvali jsme ho, on však nepřišel* (= spojka) apod.

Kromě toho je syntaktická klasifikace slovních druhů plodná při srovnávacím studiu nepříbuzných jazyků, neboť umožňuje promítnout jazykové jevy typologicky různých struktur do jedné roviny.

Domníváme se však přesto, že užití syntaktického kritéria jako základního třídícího principu slov je jistý apriorismus. Je třeba si uvědomit, že syntaktická funkce slova ve větě je určována jeho sémantikou. Je tedy sekundární, odvozená; vyplývá ze sémantiky. Proto nemohou např. adjektiva jako slova vyjadřující příznaky substancí být ve větě podmětem, předmětem nebo příslovečným určením. Pro odvozenost syntaktické funkce nelze hledisko funkční postavit jako hlavní dělitko slov na slovní druhy a jako primární je nutno ponechat zřetel významový.

Pro češtinu se pak funkční hledisko při klasifikaci slovních druhů nehodí proto, že je naprosto v rozporu s jejím flexivním charakterem. Tento výrazný strukturální rys češtiny se totiž zřetelně uplatňuje i v oblasti slovních druhů, a to v jasné tendenci odlišit vzájemně slovní druhy i morfologicky.

Tak např. adjektiva jakožto výrazná sémantická kategorie se morfologicky jasně odlišila od jmen. Jmenné tvary adjektivní ustupují i v platnosti predikativní a doplňkové; pokud se jich užívá i dnes, cítí se většinou jako prostředky stylisticky výběrové. Srovnej: *je mlád* // *je mladý* apod. Jako stylisticky neutrální se drží ve spisovném jazyce jen v těch případech, kdy jsou sémanticky motivovány proti příslušným tvarům složeným. Např. *je zvědav* // *je zvědavý*. Ještě výrazněji se proces morfologického odlišení adjektiv od jmen projevil ve slovenštině a v polštině.

Poznámka: Posesivní adjektiva, která po stránce sémantické nevyjadřují vlastnost, nýbrž vztah, a tím se do jisté míry vymykají z významové kategorie adjektiv, chovají se i po stránce morfologické částečně jako jméno: zachovávají si dosud jmenné tvary nebo se u nich projevuje (v nářečích) tendence k ustrnutí.⁵ Srovnej i živou korespondenci mezi posesivními adjektivy a genitivem přivlastňovacím.

Podobně se na základě významového zformovala v češtině i kategorie základních číslovek, a projevila se u ní i jasná tendence po formálním odlišení od jmen.

Také v tendenci po formálním ustrnutí příslovečných pádů předložkových, zejména pokud mají základní adverbialní význam místní nebo časový, odráží se jejich sémantická příslovečná povaha.

Ukazuje se tak jasně, že opomíjení formálního, morfologického zřetele při klasi-

fikaci slovních druhů v češtině by bylo v rozporu s její strukturou. Proto se patrně ani nejhorlivější zastánci syntaktické klasifikace slovních druhů neodhodlali zařadit např. určité sloveso do kategorie predikativ apod.

Nakonec zbývá otázka, jak tedy klasifikovat slovní druhy v jazyce jako je čeština. Vzhledem k výraznému morfologickému odlišení bude tu třeba přihlížet také k této stránce. U slov autosémantických zůstává ovšem hlavním dělítkem kritérium sémantické. Nebude však možno zanedbávat ani stránku funkční — syntaktickou, zejména u neohebných slov synsémantických.

Kdybychom totiž nepřihlíželi k sémantice a k syntaktické funkci, nepodařilo by se nám přiřadit substantivisovaná adjektiva typu vrátňný k substantivům, kam nepochybně patří. Při čistě syntaktické klasifikaci jsme pak museli spojit zájmena se substantivy a adjektivy a predikativa typu *blátivo* se slovesy. Je tedy třeba přihlížet ke všem třem stránkám.

U slov ohebných nám tak zůstane běžná klasifikace na substantiva, adjektiva a slovesa. Zájmena jako sémantická kategorie všeobecně zástupných slov procházejí sice napříč ostatními slovními druhy, včetně autosémantických slov neohebných (zájmenná příslovce), je však účelné je na základě výrazných morfologických příznaků (u jejich značné části) a vzájemné sémanticko-etymologické vázanosti oddělit ve skupině slov ohebných od substantiv a adjektiv. Obdobná zástupná slova jsou sice také u sloves, srovnej *tentovat*, *onačit* a konečně i samotné *být*, jak uvádí Kopečný⁶ a před tím na čínském materiálu i Dragunov,⁷ ale právě výrazné morfologické příznaky je nedovolují v češtině oddělit od slovesa.

Obdobná, ale ještě poněkud složitější situace je u číslovek. Jde tu rovněž o vyhraněnou sémantickou kategorii, procházející napříč slovními druhy, morfologicky však ještě méně zformovanou. Řadové číslovky, jako *druhý*, *třetí* jsou morfologicky adjektiva, násobné číslovky, jako *jednou*, *dvakrát*, jsou adverbia. Zbývají tedy jen číslovky základní, z nichž se výrazněji morfologicko-syntakticky vydělily jen číslovky od pěti nahoru. Vzhledem k této jisté formální vyhraněnosti by je bylo možno považovat za zvláštní slovní druh.⁸

Velikou kategorií nesklonných slov by pak bylo možno dělit jen na základě syntaktické funkce, jak bylo ukázáno výše. Je tomu tak proto, že při nedostatku příznaků sémantických a morfologických vystupuje funkční zřetel výrazně do popředí.

POZNÁMKY

¹ Hlavní myšlenky této stati jsme přednesli na celostátní konferenci o vědeckém poznání soudobých jazyků, konané v listopadu 1956 v Praze.

² Otázce predikativ věnovali u nás pozornost L. Ďurovič, *K otázce neohebných částok reči v slovenčine*, Jazykovedný sborník SAVU 4, 1950, str. 125 n., Fr. Kopečný, *Význam krátkých tvarů adjektivních a zejména tvaru neutrálního v češtině*, *Slavia* 22, 1953, str. 567 n., A. V. Isačenko, *Grammaticeskij stroj ruskogo jazyka... Morfologija I*, Bratislava 1954, str. 358 n., *O vzniku i razvitiu kategorii sostojanija v slavjanskich jazykach* *Voprosy jazykoznanija* 1955, č. 6, str. 48 n.; M. Komárek, *K otázce predikativa (kategorie stavu) v češtině*, *Sborník Vysoké školy pedagogické, Olomouc* 1954, str. 7 n. a *K otázce slovních druhů v češtině*, *Slovo a slovesnost* 17, 1956, str. 160 n.; Fr. Trávníček, *K otázce slovních druhů v češtině*, *Slovo a slovesnost* 17, 1956, str. 6 n. a *Zametki o „kategorii sostojanija“*, *Voprosy jazykoznanija* 1956, č. 3, str. 46 n.; J. Ružička, *Sporné otázky slovenskej morfológie*, *Slovenská reč* 21, 1956, str. 10 n. a *Dva sporné slovní druhy*, sborník K historickosrovnávacímu studiu slovan-ských jazyků, Olomouc—Praha, 1957, str. 55 n.

³ Viz nově Štefan Peciar, *Niektoré problémy klasifikácie neohybných slov*, Studie ze slovenské jazykovědy, Praha 1958, str. 141 n. Tam další literatura.

⁴ Trávníček je nazývá mluvnické části věty. Viz jeho *Mluvnici spisovné češtiny II*, Praha 1953, str. 794 n.

⁵ Srovnej např. J. Vachek, *K problematice českých posesivních adjektiv*, Studie a práce linguistické I, Praha 1954, str. 171 n.

⁶ Fr. Kopečný, *Základy české skládky*, Praha 1958, str. 69.

⁷ A. A. Dragunov, *Issledovanija po grammatike sovremennogo kitajskogo jazyka*, Moskva—Leningrad 1952, str. 12—13.

⁸ Jejich syntaktická interpretace je však dosud sporná. Srovnej k tomu zejména Fr. Kopečný, *Kvantitativní přívlastek a určení míry*, Slovo a slovesnost 16, 1953, str. 115 n. a diskusi ve Slově a slovesnosti 17, 1956 (F. K. Svoboda, *K netradičnímu výkladu kvantitativního přívlastku*, str. 36 n. a *Ještě ke kvantitativnímu přívlastku*, str. 175 n.; Fr. Kopečný, *Několik poznámek k článku K. F. Svobody „K netradičnímu výkladu kvantitativního přívlastku“*, str. 108 n). K otázce slovnědruhové platnosti základních číslovek srovnej dále nejnověji M. Komárek, *K některým otázkám historickosrovnávacího zkoumání slovních druhů*, sborník K historickosrovnávacímu studiu slovenských jazyků, Olomouc—Praha 1957, str. 45 n.

K ВОПРОСУ О СИНТАКСИЧЕСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ ЧАСТЕЙ РЕЧИ

V této статье авторы пытаются ответить на вопрос, до какой степени синтаксическая (функциональная) точка зрения является основным классификационным принципом частей речи в чешском языке в зависимости от его морфологического строя (типа).

В первой части они стремятся распределить слова последовательно по их синтаксической функции в предложении (субъектив-объектив, предикатив, атрибутив, ат-предикатив и партикулы). Но при этом делении показывается, что синтаксическая функция автосемантических слов зависит от их значения, вытекает из семантики. Однако самым важным препятствием последовательного применения синтаксической точки зрения у флективных автосемантических слов является их морфологическое оформление. В нем проявляется основная структурная черта чешского языка — его флективный характер. При синтаксической классификации он остался бы вне нашего внимания.

У несклоняемых автосемантических слов (причастий в широком смысле этого слова) синтаксическая точка зрения выступает уже на передний план. Но даже в этом случае синтаксическая функция зависит от значения слова. Иначе обстоит дело у служебных слов, которые не являются членами предложения. Здесь является функциональная точка зрения единственным средством определения, так как семантически-морфологические признаки отсутствуют.

Классификация слов по их синтаксической функции может служить в чешском языке только вспомогательным средством. Она однако является плодотворной при решении вопроса теории членов предложения и при сопоставлении языков разных морфологических типов. Морфологическое оформление отдельных семантических категорий слов в чешском языке (имен существительных и прилагательных, глаголов, основных числительных и местоимений) препятствует последовательному применению синтаксической классификации в чешском языке.

ZUR FRAGE DER SYNTAKTISCHEN KLASSIFIKATION DER WORTARTEN

In unserem Beitrag versuchen wir die Frage zu beantworten, inwiefern der syntaktische (funktionelle) Standpunkt als grundlegendes Ordnungsprinzip der Wortarten im Tschechischen mit der gesamten morphologischen Struktur dieser Sprache im Einklang steht.

Wir wollen zunächst die Wörter konsequent nach ihrer syntaktischen Funktion im Satze einteilen. Es zeigt sich, daß die syntaktische Funktion der autosemantischen Wörter von ihren Bedeutungen abhängig ist, daß sie demnach aus der Semantik hervorgeht. Das größte Hindernis einer folgerichtigen Geltendmachung des syntaktischen Standpunktes bei flektierbaren autosemantischen Wörtern im Tschechischen ist allerdings ihre morphologische Aus-

geprägtheit. In dieser kommt der markante strukturelle Grundzug des Tschechischen, nämlich — sein flexivischer Charakter — zum Ausdruck, auf den wir jedoch bei der syntaktischen Klassifikation verzichten müßten.

Bei den autosemantischen unflektierbaren Wörtern (Umstandswörter im weiteren Sinne des Wortes) tritt der syntaktische Gesichtspunkt bedeutsamer in den Vordergrund. Auch in diesem Falle ist jedoch die syntaktische Funktion abgeleitet, sie hängt von ihren Bedeutungen ab.

Als primär macht sich der funktionelle Standpunkt nur bei den „Hilfswörtern“ geltend, die nicht als Satzglieder auftreten, da sie der semantisch-morphologischen Kennzeichen entbehren.

Die Klassifikation der Wörter nach der syntaktischen Funktion kann im Tschechischen lediglich als eine Hilfsfunktion aufgefaßt werden. Sie erweist sich bei der Klärung und Erörterung der auf die Theorie der Satzglieder Bezug nehmenden Frage und bei dem Vergleich von Sprachen typologisch verschiedener Strukturen als wesentlich fruchtbar als Grundordnungsprinzip kann sie freilich nicht angewandt werden. Einer solchen Klassifikation steht die morphologische Ausprägtheit einzelner semantischer Wortkategorien (der Hauptwörter, Eigenschaftswörter, Zeitwörter, Grundzahlwörter und Fürwörter) im Wege. Diesen Umstand außer acht zu lassen würde bedeuten, daß der tschechischen Sprache a priori ein Ordnungsprinzip aufgedrängt werden soll, daß doch ihrem strukturellen Grundzug — der Flexivität widerspricht.

Übersetzt von Zdeněk Masařík